

УДК 37.01

Микола Гагарін,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ВИХОВНА СИСТЕМА ШКОЛИ: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

У статті описуються різноманітні підходи до визначення загальнонаукового поняття «система», висвітлено сутність поняття «виховна система», «виховна система школи», проаналізовано різні погляди науковців щодо визначення її структури та особливостей. Метою статті є розкриття сутності та структури виховної системи школи. У статті акцентується увага на розгляді функцій виховної системи, компонентів та взаємозв'язку між ними. Доводиться важливість такого підходу як системний підхід у вихованні. Робиться висновок, що феномен виховної системи школи є складним та багатомірним явищем, а створення в кожному навчальному закладі власної виховної системи є одним з надважливих та актуальних завдань на сучасному етапі розвитку освіти.

Ключові слова: виховання, система, виховна система, виховна система школи, потенціал виховної системи школи, функції виховної системи, компоненти виховної системи, структура виховної системи, особливості виховної системи.

В статье описано различные подходы до определения общенаучного понятия «система», освещено сущность понятия «воспитательная система», «воспитательная система школы», проанализировано разные взгляды ученых относительно ее структуры и особенностей. Целью статьи есть раскрытие сущности и структуры воспитательной системы школы. В статье акцентируется внимание на рассмотрении функций воспитательной системы, компонентов и взаимосвязи между ними. Доказывается важность такого подхода как системный подход в воспитании. Делается вывод, что феномен воспитательной системы школы является сложным и многомерным явлением, а создание в каждом учебном заведении собственной воспитательной системы есть одним из сверхважных и актуальных задач на современном этапе развития образования

Ключевые слова: воспитание, система, воспитательная система, воспитательная система школы, потенциал воспитательной системы, функции воспитательной системы, компоненты воспитательной системы, структура воспитательной системы, особенности воспитательной системы.

The article presents various approaches to the definition of the scientific term «system», highlights the essence of the concept «educational system», «school educational system», analyzes different scholarly perspectives of determination of its structure and peculiarities. The aim of the article is to reveal the essentials and the structure of the educational system of the school. The article focuses on investigation of the functions of the educational system (integrating, regulating, developing, protective, corrective, compensatory, rehabilitative), which provide its effective influence on the personality, as well as components (educational aim, goals, objectives, subjects, activities and communication, relations, interaction, living space), and the relations between them. The importance of psychological, educational and social factors that determine the specificity and peculiarity of the formation of the school educational system is emphasized. The potential and features of the use of the educational school system to ensure optimal development of the educational establishment are considered. The importance of the system approach in education is proved. It is concluded that the phenomenon of the school educational system is complex and multivariate, and the establishment of each educational institution's peculiar educational system is one of the most important and urgent tasks at the current stage of the development of education.

Key words: *Education, system, educational system, educational system of the school, potential of the educational system of the school, educational system functions, educational system components, structure of the educational system, peculiar features of the educational system.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, школа ХХІ століття стоїть перед необхідністю формування нової стратегії виховання, нового розуміння людиною свого місця в суспільстві, житті. Але, на сьогодні, маємо ситуацію, коли виховний процес у загально-освітній школі становить собою набір стандартних заходів, за якого вихованець стає здебільшого об'єктом дисциплінарних впливів, носить інформаційно-просвітницький характер, що орієнтується переважно на методи заохочення і покарання. Відомий вчений Г. Костюк зазначав, що «...до невдач призводить те виховання, що зводиться до сукупності «заходів», зовнішніх впливів на вихованців, ігнорує внутрішній світ їхніх потреб, думок, почуттів і прагнень, через які воно тільки й може здійснювати свої цілі» [4, с. 92].

У Концепції розвитку загальної середньої освіти зокрема зазначається, що одним з основних шляхів реформування процесу виховання є створення в кожному навчальному закладі власної виховної системи.

Однак, аналіз вітчизняної педагогічної літератури засвідчує, що автори часто ототожнюють поняття «виховна система школи», «система виховної роботи», «виховна робота», розуміючи під цим поняттям частину

навчально-виховного процесу, впорядковану сукупність виховних заходів, справ, акцій, які відповідають поставленим цілям, професійну діяльність педагогів, що спрямована на створення умов для розвитку і саморозвитку особистості.

Безперечно, що дослідження суті виховної системи школи потребує дослідницької уваги та є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, системний підхід (англ. *systems thinking* – системне мислення) визначається в науці як напрям методології досліджень, який полягає у вивченні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи.

Системний підхід у педагогіці – це напрям, який досліджує сутність і закономірності виховання й навчання особистості як єдину систему педагогічного процесу, комплекс взаємозалежних заходів щодо формування її світогляду, системи понять основ наук, системного мислення, спроможності вирішувати поставлені задачі, підвищуючи ефективність свого функціонування [11, с. 71].

На застосуванні системного підходу до цілісного процесу виховання особистості наголошують Ю. Бабанський, Н. Кузьміна, А. Куракін, Н. Щуркова, О. Савченко, Т. Сущенко. Методологічний аспект такого виховного процесу розкрито у дослідженнях Б. Бітінаса, К. Бондаревської, О. Коберника, О. Сухомлинської та ін. В працях І. Єрмакова, В. Караковського, Х. Лийметса, Л. Новікової, І. Погорілої, Н. Селіванової, А. Сидоркіна, В. Созонова, Г. Сороки, Є. Степанова, І. Осадчого та ін. обґрунтовано наукові засади становлення та розвитку виховних систем [2; 8; 9].

Так, Л. Новіковою були виявлені й охарактеризовані процеси інтеграції та диференціації в контексті розвитку виховних систем, що дає змогу розглядати їх у діалектичному вимірі.

В. Созонов обґрунтував теоретичну модель гуманістичної виховної системи, в основі якої лежить структура базових потреб особистості.

В дослідженнях І. Єрмакова, В. Караковського розглядаються особливості ефективного управління розвитком виховної системи навчального закладу [2–3].

Однак, потребує дослідження сутність та структура виховної системи школи як об'єкту дослідження.

Мета статті полягає у розкритті сутності та структури виховної системи школи як об'єкту наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальнонаукове розуміння поняття «система» розглядається як поєднання, устрій, утворення, сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок, чи взаємодія, водночас, система це певний об'єкт вивчення, якому притаманні цілісність або який розглядається як єдине

ціле. Об'єкт може бути матеріальним (реальним), може бути мислительним (абстрактним), і може бути сукупним (матеріальні і реальні утворення) [7]. **Система** (від дав.-гр. *συστήμα* – «сполучення», «ціле», «з'єднання») – множина взаємопов'язаних елементів, що взаємодіє з середовищем, як єдине ціле і відокремлена від нього [7].

С. Саркісян і Л. Голованов відзначають, що система – це не тільки сукупність великої кількості одиниць, де кожна одиниця підпорядковується законам причинно-наслідкових зв'язків, а й єдність відношень і зв'язків окремих частин, котрі зумовлюють виконання безпосередньої складної функції, яка й можлива лише завдяки структурі з великої кількості взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів [5, с. 10].

Згідно з Ю. Черняком, **система** це відображення у свідомості суб'єкта (дослідника, спостерігача) властивостей об'єктів та їх відношень у вирішенні завдання дослідження, пізнання [7].

Відома також велика кількість інших визначень поняття «система», що використовуються залежно від контексту, галузі знань та цілей дослідження.

У широкому контексті систему розглядають як:

- порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь;
- обмежену безліч взаємодіючих елементів;
- гармонійну, нерозривну єдність, яка цілісно взаємодіє з середовищем;
- форму організації, будову чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ);
- як єдність, комплекс взаємодіючих компонентів;
- сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням;
- сукупність принципів, які є основою певного вчення;
- будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин.

На думку Рассела Акоффа, фахівця прикладної науки «В останні два десятиліття ми є свідками швидкого розвитку поняття «система», що стало ключовим в науковому дослідженні. Звичайно, системи вивчалися впродовж багатьох століть, але тепер в таке дослідження додано щось нове. Тенденція досліджувати системи як щось ціле, а не як конгломерат частин відповідає тенденції сучасної науки не ізолювати досліджувані явища у вузько обмеженому контексті, а вивчати і досліджувати все більше і більше різних аспектів природи. Під прапором системного дослідження (і його багатьох синонімів) ми вже спостерігали конвергенцію багатьох дуже спеціальних сучасних наукових рухів... Ця та багато інших подібних форм дослідження презентують колективну дослідницьку діяльність, яка включає спектр наукових і технічних дисциплін, що

постійно розширюється. Ми беремо участь в тому, що, ймовірно, що є найбільш широкою спробою досягти синтезу наукового знання» [12, с. 27].

Виховна система має кілька спільних ознак з іншими соціальними системами. Їй властиві цілеспрямованість, цілісність, структурність, динамізм, взаємодія з середовищем та з системами нижчого і вищого порядку.

Наприклад, Л. Новікова і її колеги (Н. Селіванова, В. Караковський) пропонують наступні дефініції: розглядають виховну систему як цілісний соціальний організм, що виникає в процесі взаємодії основних компонентів виховання (цілі, суб'єкти, їх діяльність, спілкування, відносини, матеріальна база, середовище, внутрішнє управління) і має такі інтегративні характеристики, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат.

«Виховна система – це комплекс взаємозалежних компонентів, що розвиваються в часі і просторі: цілей, заради яких система створюється; спільної діяльності людей, що її реалізують: самих людей як суб'єктів цієї діяльності; освоєного ними середовища; відносин, що виникають між учасниками діяльності; керування, що забезпечує життєздатність і розвиток системи».

На думку І. Погорілої виховна система – це цілісний організм, який виникає в процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє в кінцевому рахунку розвитку і саморозвитку особистості [8, с. 47].

Г. Сорока інтерпретує виховну систему як упорядковану цілісну сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня. Ця загальна здатність сприяння розвитку особистості складається з окремих здатностей, а саме:

- здатності діагностувати розвиток особистості, дитячого і педагогічного колективів;
- здатності висувати й обґрунтувати мету виховної роботи;
- здатності організовувати життєдіяльність співтовариства дітей і дорослих, максимально сприятливу для самореалізації і самоствердження особистості дитини, педагога і батька;
- здатності інтегрувати зусилля суб'єктів виховного процесу, робити їх більш ефективними;
- здатності створювати в освітній установі та за її межами розвивальне середовище, морально сприятливе та емоційне насичене;
- здатності здійснювати науково обґрунтований аналіз сформованості соціально-педагогічної ситуації, отриманих результатів виховної діяльності тощо [9, с. 19].

Є. Степанов вважає, що «виховна система – це впорядкована цілісна сукупність компонентів, взаємодія і інтеграція яких обумовлює наявність в освітньої установи або його структурних підрозділу здатності цілеспрямованого й ефективно сприяти розвитку особистості учнів».

У даних компонентах акцентується увага на цілісності і соціальній природі даного явища, на його здатності до розвитку. Науковці І. Колесникова, Є. Баришников вважають, що виховна система відображає специфічний спосіб організації виховного процесу на рівні конкретного закладу (установи), і тим самим підкреслюють значущість організаційно-процесуальної сторони виховної діяльності.

Виховну систему школи визначаємо як комплекс взаємопов'язаних та взаємозумовлених основних компонентів (виховна мета, цілі, завдання, суб'єкти, діяльність і спілкування, взаємини, взаємодія, життєвий простір), яка становить цілісну соціально-педагогічну структуру і забезпечує у процесі свого функціонування та розвитку становлення, реалізацію і самореалізацію особистості, її життєздійснення.

Ми поділяємо точку зору науковців про те, що до функцій виховної системи загальноосвітньої школи належать:

- інтегруюча функція, яка передбачає об'єднання в одне ціле розрізаних та неузгоджених виховних впливів;
- регулююча функція, спрямована на упорядкування педагогічних процесів, їх впливу на формування особистості та управління ними;
- розвиваюча, яка забезпечує динаміку системи, що характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, а з іншого – її поступальним розвитком, оновленням, удосконаленням;
- захисна, котра забезпечує захист і безпеку особистості, засвоєння навичок соціального захисту;
- корекційна функція полягає в тому, що школа корегує вплив зовнішнього середовища своїми цінностями, орієнтирами, правилами життя, виробленими в цій системі і добровільно прийнятими всіма членами даної спільноти;
- компенсаційна забезпечує створення атмосфери духовності, емоційності життя, гуманістичних відносин, яких не вистачає в навколишній дійсності (сім'ї, інших соціальних сферах).

Науковці І. Єрмаков та Д. Пузіков виокремлюють ще реабілітаційну функцію системи, яка забезпечує відновлення успішної діяльності особистості в усіх сферах життєдіяльності.

Діяльність виховної системи включає постановку цілей, проектування нового стану системи виховання й етапів досягнення, коректування освітньо-виховних процесів, об'єктивний аналіз їхнього ходу і результатів, висунення нових перспектив.

Виховна система має складну структуру, її компоненти перебувають в органічному поєднанні й взаємозалежності. Запропонована Є. Степановим структура виховної системи включає:

- індивідуально-груповий компонент (педагоги, адміністрація, учні, батьки, дорослі, які беруть участь у виховному процесі та життєдіяльності навчального закладу);

- ціннісно-орієнтаційний компонент (цілі виховання, цінності, принципи і ключові ідеї діяльності, перспективи);
- функціонально-діяльнісний компонент (форми і методи роботи, спілкування, функції, керування, самоврядування);
- комунікативний компонент (відносини, внутрішні і зовнішні зв'язки);
- діагностико-результативний компонент (критерії і показники ефективності, оцінка та аналіз функціонування виховної системи).

Г. Сорока наводить таку структуру виховної системи: ціннісно-сміслову ядро (мета, принципи, зміст, методика), просторово-тимчасова структура (різні форми діяльності з учнями), координаційно-педагогічний компонент (функції, педагогічні технології, керування розвитком системи, система підвищення компетентності педагогів, батьків) [9].

Аналіз поглядів науковців засвідчив, що найбільш узагальнена структура виховної системи школи така: мета, виражена у вихідній концепції (тобто сукупність ідей, для реалізації яких система створюється); діяльність і спілкування, що забезпечують її реалізацію, суб'єкти діяльності, які її організують і приймають в ній участь; відносини суб'єктів діяльності, які інтегрують суб'єктів у спільноту; середовище системи, що освоєне суб'єктом; управління, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему і розвиток системи.

На наш погляд, виховна система окремої школи характеризується своєрідністю та специфікою, вирізняється єдністю загального і особливого, одиничного – чимось особливим, притаманним окремій школі (умови, традиції, рівень вихованості учнів, склад педагогічного колективу, середовище та ін.) тому вона не може бути ідентичною навіть у двох сусідніх школах; компоненти виховної системи різноманітні за характером і змістом, структура виховної системи має відображати у повному об'ємі всі сфери її функціонування, орієнтуватись на конкретні умови, інтереси і потреби вихованців. Власне, школа, як стверджував П. Блонський, «...повинна бути місцем життя дитини, повинна створювати раціональну організацію цього життя» [1, с. 4].

Висновки і перспективи. Отже, феномен виховної системи школи є складним та багатомірним, творення виховної системи є передумовою оптимального розвитку усієї школи та має здійснюватись з урахуванням особливостей функціонування конкретного навчального закладу; науковці визначають його одним з головних завдань педагогічної науки.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. До перспективних напрямів досліджень даної проблематики належить, зокрема, вивчення передумов становлення виховних систем, організації системо-утворюючої діяльності, шляхів проектування виховної системи школи, обґрунтування теоретико-методичних засад його здійснення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блонский П. Задачи и методы новой народной школы. / П. Блонский – М., 1918. – 73 с.
2. Єрмаков І. Виховання життєтворчості : моделі виховних систем [Текст] / І. Єрмаков. – Х. : Видав. група «Основа», – 2006. – 224 с.
3. Караковский В. Воспитание для всех / В. Караковский. – М. : НИИ школьных технологий, 2008. – 240 с. (Библиотечка журнала «Воспитательная работа в школе»).
4. Костюк Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. Костюк. – Київ : Радянська школа, 1989. – 609 с.
5. Кузьмина Н. Понятие «педагогической системы» и критерии ее оценки / Кузьмина Н. // Методы систематического педагогического исследования / [под ред. Н. Кузьминой]. – М. : Народное образование, 2002. – С. 7– 52.
6. Макаренко А. Методика організації виховного процесу // Твори в 7 т. Т.5. / А. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1954. – 382 с.
7. Перегудов Ф., Тарасенко Ф. Основы системного анализа: Учеб. 2-е изд., доп. – Томск : Изд-во НТЛ, 1997. – 396 с.: ил.
8. Погоріла І. Становлення виховних систем гімназій у контексті життєтворчості особистості: Практико-орієнтований посібник. / І. Погоріла – К. : Унів. Вид-во «Пульсари», 2003. – 227 с.
9. Сорока Г. Сучасні виховні системи та технології: [навч.-метод, посібник для керівників шкіл, учителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО] / Г. Сорока. – Х. : Веста : Вид-во «Ранок», 2002. – 128 с. – (Серія «Управління школою»).
10. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. твори: В 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 55–208.
11. Трушнікова Т. Системный подход в педагогике как инновационная основа формирования образовательного пространства / Т. Трушнікова // Человек и образование. – 2006. – № 7. – С. 71–72.
12. Шабанова Ю. Системний підхід у вищій школі: підруч. для студ. Магістратури / Ю. Шабанова; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2014. – 120 с.